

Türkad

İŞİTME ENGELLİ ÖĞRENCİLERİN DUYGU KAVRAMLARINI ALGILAMASI VE ANLAMLANDIRMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Mehmet KARA¹

Öğrt. Dilek KOCABIYIK²

Özet

Bu araştırmada işitme engelli öğrencilerin, duyguların yazılı olarak ifade edilmesini algılama düzeyleri ve duygularını yazılı olarak ifade edebilme düzeylerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Ankara ilinde bulunan Yahya Özsoy İşitme Engelliler Ortaokulunda ve Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören toplam 20 öğrenciye, araştırmacı tarafından hazırlanan 10 adet açık uçlu soru yöneltilmiş ve elde edilen verilerin yüzdeler oranları hesaplanmıştır. Sonuç olarak Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulu öğrencilerinin sorulara cevap verme yüzdesi 58 iken Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulu öğrencilerinin sorulara cevap verme yüzdesi 53'tür. İki okul karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Duygular, işitme engelli, yazılı anlatım

Giriş

Doğum anından başlayarak, çocuklar pek çok bilgiyi işiterek öğrenirler. Bebekler bir kaç haftalık olduklarında, eğer normal işitmeye sahipse anne babalarının seslerini tanıyabilmekte, yavaş sesleri ve kendi agulama seslerini dinleyebilmektedirler. Bebekler böylece işitme duyuları yoluyla sürekli olarak çevrelerinde diğer kişilerin konuşmalarını duymakta ve bu sesler ile o anda oluşan olaylar, işler, oyunlar arasında bağlantı kurmakta, bu seslere anlam vermekte, insanların düşünce, duygu ve bilgilerini konuşma ve işitme yoluyla aktardıklarını öğrenmektedirler. Çocuklar okula başladıklarında artık, ana dilini yetişkinlere yakın bir düzeyde konuşabilmeyi öğrenmiş ve geniş bir sözcük dağarcığı edinmiş olur.

¹ Gazi Ü. Gazi Eğitim F. Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, mehkara@gazi.edu.tr.

² Gazi Üniversitesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Türkçe Öğretmeni, dilekkurtkovan@hotmail.com

Dil edinimi çok karmaşık bir olay olduğu hâlde, çocuklar ana dillerini ve konuşmayı doğal bir biçimde ve çok çabuk olarak öğrenmektedirler. İşitme kaybı olan çocuklar ise özel yardım görmeksizin ana dilini öğrenememektedir. Öğrenmeye en uygun oldukları yaşlarda, engelleri nedeniyle bu erken dönem fırsatlarını kaçırmakta ve ana dillerini kazanamamaktadırlar (Tüfekçioğlu, 2001).

Yazma; duygu, düşünce, hayal, bilgi ve deneyimlerin yazılı sembollerle aktarılma ve anlatılma sürecidir. Yazma ve konuşma dil becerilerinin anlatma yönünü oluşturmaktadır. Toplumumuzda yanlış ve yaygın olarak kullanılan bir söz vardır: “Yazmak bir yetenek işidir, herkes yazamaz.” Hâlbuki yazmak bir kabiliyet işi değildir (Özbay, 1995:224). Güzel yazmak kabiliyetle ilgili olabilir; ancak isteyen, biraz çaba gösteren herkes dilini iyice öğrenebilir, duygu ve düşüncelerini yazıya dökebilir. Elbette herkes büyük bir yazar olamaz ama doğru yazma becerisini kazanabilir (Kavcar, 1984:114).

İşitme Engeli

Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre “engelli”, “Engeli olan, manialı” ve “Vücudunda eksik veya kusuru bulunan.” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2005).

Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde “işitme engelli” sözcük grubu yer almamakta, bunun yerine “konuşma engelli”nin tanımı yapılmaktadır. Konuşma engelli, “İşitemediği için söz söyleme alışkanlığı edinmemiş olan (kimse)” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2005). Ancak konuşma engelini tek nedeni işitme engeli değildir. Bu, nedenlerden sadece bir tanesidir.

Konuşma engeli yapısal, görevsel ve psikolojik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Yapısal nedenlerden biri olan işitme engeli, konuşma bozukluğuna yol açmaktadır. İşitme engeli ya da kaybının yanında dil kaslarının normal işleyişten yoksun oluşu, dudakların yarıklığı, burunda et oluşu, dişlerin yokluğu ya da düzensiz oluşu, çene kas ve sinirlerinin bozukluğu, beyindeki özürlü, zedelenme konuşmayı olumsuz yönde etkileyebilir (Özsoy, Özyürek, 2002:247).

İşitme güçlüğü ya da kaybı gözle görülebilen bir yetersizlik değildir. Ancak işitme kaybının sonuçları oldukça ciddidir ve genellikle çocuğu toplumdan soyutlar (Akay, 2003). Andrew Freelann’ın söylediği gibi “Körlük, kişiyi nesnelere uzaklaştırır; sağırılık, insanlardan.”

İşitme engelini çocukların sözlü dili edinimi üzerindeki yarattığı gecikmeler ve onların sınırlı dil edinimine sebep olmaktadır. Sınırlı dil yeterliği de işitme engelli çocukların okur- yazar oluşlarını olumsuz olarak etkilemektedir (Tüfekçioğlu, 2007).

Dilde, okumada ve yazmada ortaya çıkan bu yetersizlikler, çocuğun okuryazarlıkla yakın ilişkisi olan akademik gelişiminin geri kalmasına neden olacaktır (Girgin, 2005).

2000 yılının genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de 0- 18 yaşlar arasında 164.577 işitme engelli çocuk bulunduğu tespit edilmiştir. İşitme engelli çocukların %24’ü 0-4 yaşlarında, %24.6’sı 5-9 yaşlar arasında, %25.1’i 10-14 yaşlar arasında ve %26.3’ü de 15-18 yaşlar arasında bulunmaktadır.

Türkiye’de özel eğitime muhtaç bireylerin sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte, TÜBİTAK tarafından 2006 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Özürlüler Araştırması İkincil Analizi”nde ülkemizde yaklaşık 250 bin civarında işitme engelli bireyin yaşadığı belirtilmektedir. İşitme engelli bireyler iletişim ihtiyaçlarını işaret yöntemlerinden yararlanarak veya yazılı anlatım yoluyla sağlamaktadırlar. İşitme engeline sahip bireylerin eğitim düzeyleri genel engelli nüfusun eğitim profiline benzer olarak oldukça düşüktür (Çiftçi, 2009).

Ülkemizdeki engelli türleri içinde en düşük okur-yazarlığa sahip olan grup işitme engellilerdir. Ülkemizdeki işitme engelli bireylerin % 36,9’u okur-yazar değildir. Sözel iletişim becerilerinden yoksun bireylerin duygu, düşünce ve isteklerini karşısındakine aktarabilecek yazılı anlatım becerisine de sahip olmaması bu bireyleri toplumdan soyutlamakta, iletişim alanındaki özgüvenlerini yitirmelerine sebep olmaktadır. Bireylerin okur-yazar hâle gelebilmesini sağlamak eğitimin temel amaçlarından biridir (Çiftçi, 2009).

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 2007–2008 yılı verilerine göre, işitme engelliler ilköğretim ve meslek liselerinde toplam 6268 işitme engelli öğrencinin okuduğu belirtilmektedir. Bu verilerde göstermektedir ki işitme engelli bireylerin sadece %0,25’i Millî Eğitim Bakanlığının eğitim hizmetlerinden yararlanabilmektedir(Çiftçi, 2009).

İşitme engelli çocukların gecikmiş dillerine rağmen okur- yazar davranışlarının çeşitli yönleriyle işiten akranlarınıninkilere benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Bu nedenle işitme engelli çocukların sözlü ve yazılı dil öğreniminde öğretmenlerin işiten çocuklara uygulanan programın hedefleri, işitme engelli öğrenciler içinde geçerlidir. Oysaki bize göre işitme engelli çocuklar için daha uzun zaman dilimine yayılmış anlamlı, amaçlı ve işlevsel okuma- yazma deneyimlerinin sağlandığı ortamlarda ve programlarda çalışmalar geliştirmelidir. İşitme engelli çocuklarda dil gelişiminin yavaş olması, dili kullanma ve anlama becerilerinin işiten çocuklara oranla sınırlı olmasına neden olmaktadır. Bu durum okuma-anlama becerilerini de olumsuz yönde etkilemektedir (Belgin ve Darıca, 1995; Girgin, 1987; Kretschmer ve Kretschmer, 1978; Paul, 2001; Schirmer, 2000; Truax, 1985: 169).

İşitme engelli çocuklarda dil gelişiminin yavaş olması, dili kullanma ve anlama becerilerinin işiten çocuklara oranla daha sınırlı olmasına neden olur. Çocukta işitme kaybının olması, dili anlama ve ifade etme yönünden olumsuz etkiler.

İşitme engelli çocuklar yaşamın ilk yıllarında konuşma dilini kazanırken işiten akranlarına çok benzer bir dil gelişimi sergileseler bile erken teşhis, tanı ve cihazlandırma olmazsa başlangıçta ürettikleri sesler zaman içinde azalma eğilimi gösterir, taklitler ortadan kalkar, ses üretimleri

hem niteliksel hem niceliksel olarak farklılaşır. İşiten çocuklar gibi rastlantısal öğrenmeleri gerçekleştiremezler ve dil gelişimleri etkilenir. Dolayısıyla, okuma dilini konuşma diline çevirmek oldukça zorlaşır. Bu yüzden de dil ile bağlantılı geçmiş deneyimlerini depoladıkları bir alan olmayabilir. (Elfenbein, Hardin-Jones ve Davis, 1994; Mayer ve Wells, 1996; McAnally, Rose ve Quigley, 1987). Geçmiş deneyimlerinin olmaması işitme engelli çocukların okuduklarını anlamalarını ve yorumlarını engellemektedir.

Girgin (1987: 10), dilsel becerilerinin gelişiminde işitsel öğelerden yoksun olan işitme engelli çocukların görsel sembollerden faydalanmaya çalıştığını fakat bunun, anlamlandırmadan çok sözcükleri ezberlemek olduğunu belirtir. Bunun sonucu olarak işitme engelli çocuklar okuma yazma sürecinde birçok problemle karşılaşır.

Okuma- yazma ile ilgili görülen belli başlı problemler yetersiz kelime bilgisi, sözdizimi, figürsel dil, anlama, planlama, yazının düzenlenmesi, düzeltilmesi gibi problemlerdir. Eksik dil yaşantılarından dolayı, kelimelerin farklı kullanışlarını ayırt etmeleri, günlük dilde kullanılan deyimleri anlamaları ve bunları yazılı dilde ifade ederken yerinde ve anlamlı bir şekilde kullanmaları güçleşmektedir (Hallahan ve Kauffman, 1994; Kretschmer, 1978; Polloway ve Patton, 1993).

Paul, alan yazın incelemesinde işitme engelli bireylerin çekim eklerinde, yardımcı fiillerde, bileşik cümlelerde ve devrik cümle yapılarında zorlandıklarını belirlemiştir. Örneğin işitme engelli çocuklar sözcüklerin anlamını bilse de sözcükler bir araya gelerek cümleyi ve cümlelerin bir araya gelerek paragrafı veya metni oluşturduğunu anlamlandıramamaktadır. Bunun yanında işitme engelli çocukların kelime kökünü anlayabildikleri ancak köke çekim eki veya yapım eki geldiğinde kelimeleri anlamakta güçlük çektiği ve yeni kelimeyi öğrenmekte zorlandığı görülmektedir. Okuma etkinliklerinde anlama sorunu işitme engelli çocukların okuma alışkanlığını kazanımını etkilemekte ve okumaktan uzaklaşmalarına neden olmaktadır (Girgin, 1987; 13). İşitme engeli sözlü dili olumsuz etkilediği gibi yazı dilini de olumsuz etkilemektedir. Özellikle doğuştan itibaren bu engele sahip çocuklar yazılı anlatımda sözcükleri yanlış yazmakta, oldukça yetersiz bir yazı planı oluşturmakta, çok sayıda imlâ ve dil bilgisi yanlış yapmakta, okunaksız bir el yazısı kullanmakta, fikir oluşturup yorumlayamamaktadırlar (Schirmer, 2000).

Schirmer (2000) ve Truax (1985), yazma etkinliklerinin de işitme engelli çocuklar için üstesinden gelmesi çok zor bir iş olduğunu, akıcı bir konuşma diline sahip olmadıkları için dilin biçimsel ve sözdizimi yapılarını ifade etmekte oldukça zorlandıklarını belirtmiştir. Sınıf içinde yapılan etkinliklerde işitme engelli öğrencilerin en çok kaçındığı etkinliğin yazma olduğu gözlemlenmiştir. Yazmada, işitme engelli öğrenciler kelimeleri yanlış sıralayabilir, bazı kelimeleri atabilir ve gereksiz olanları ekleyebilir. Bu konuyla ilişkili sorun; kavramada ve daha önce öğrendiklerini etkin kılmadaki zorluktur. Bu sorun, işitme engelli çocuğun, hem temel dil ediniminin geç gelişmesi hem de bilgiye tam olarak erişememesi yüzündendir. Bir diğer deyişle sadece işitme engelli çocukların daha önceki bilgilerinin az olmasından değil aynı zamanda öğretmenlerin çocukların

gelişimlerine yardım etmek için onlar için uygun bir dil kullanmamalarındandır (McInerney, Riley ve Osher, 1999).

Türkiye’de işitme engellilerin eğitim ve öğretiminde büyük sorunlar yaşanmaktadır. Ülkemizde işitme engelli öğrencilerin duyabilen akranlarından farklılıkları dikkate alınarak bağımsız eğitim programları ve bireysel eğitim planları, ortamları ve ders materyalleri geliştirilmelidir.

Ülkemizdeki eğitim fakültelerinde ilköğretim işitme engelliler sınıf öğretmenliği branşı dışında hiçbir branşta işitme engelliler öğretmenliğine yönelik eğitim verilmemektedir. Türk Dili, Matematik, Fizik, Tarih, Coğrafya gibi temel derslerin bile işitme engelliler alanında eğitim almamış branş öğretmenleri tarafından verilmesi, işitme engelli öğrencilerin öğretmenleriyle tam olarak iletişim kuramamalarına, dolayısıyla öğrenmenin de istenilen düzeyde gerçekleşmemesine neden olmaktadır (Çiftçi, 2009).

İşitme engelli öğrenciler ilköğretim düzeyinde eğitimlerini tamamladıktan sonra işitme engelliler, meslek liselerine yönlendirilmekte ve bu okullarda tekstil, elektrik, metal vb. alanlarda mesleki eğitime tabi tutulmaktadır. El becerisine dayalı mesleki eğitim derslerinde oldukça başarılı olan işitme engelli öğrencilerin sayısal ve sözel kültür derslerinde başarısız olduğu yapılan bu araştırmada branş öğretmenleri tarafından vurgulanmaktadır (Çiftçi, 2009).

İşitme engelli bireyler kendileri gibi engelli bireylerle aynı çatı altında eğitim görmeye başlamadan önce iletişim açısından birçok problemle karşılaşır. Duygularını ya da isteklerini anlatmakta zorlanmaları, insanların kendilerine rahatsız edici bir biçimde bakmaları, kendileriyle alay edilmesi bunlardan sadece bazılarıdır. Bunun sonucu olarak genellikle insanlarla daha az iletişim kurmaya ve içlerine kapanmaya başlarlar. Kendilerini toplumdan soyutlamalarıyla birlikte yalnızlaşırlar ve duygusal ilişkilerden de uzak dururlar. Yapılan araştırmalarda işitme engellilerin sosyal açıdan ve iletişim anlamında kendilerini yetersiz gördükleri saptanmıştır.

İşitme engelli bireyler, işitme engelliler okuluna başladığında, kendileri gibi engeli olan bireylerle karşılaştıklarında biraz daha rahatlarlar. Ancak yıllardır kendilerini tam olarak ifade edememelerinin bir sonucu olarak hemen bu ortama alışamazlar. Duygularına ve tepkilerine hâkim olmakta zorlanırlar ve bazen dengesiz davranışları görülebilir. Aniden sinirlenme, şiddete başvurma ya da hiç umursamama bunlardan sayılabilir. Yine de işitme engelliler kendilerini işitme engelli bireylerin yanında daha rahat ifade ettiklerini, onlarla iletişim kurarken engelsiz bireylere göre daha az heyecanlandıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İşitme engelli bireyler toplu yaşamının bir sonucu olarak günlük hayatta işiten bireylerle sürekli iletişim içinde olmak zorunda kalır. İşitme engelli bireyler, işaret dilini bilmeyen işiten bireylere duygularını yazılı ifade etmek durumunda kalabilmektedirler. Ya da işiten bireylerden

duyguları içeren yazılı materyaller alabilmektedirler. Bu araştırmada daha önce araştırılmamış olan işitme engelli öğrencilerin, duyguları yazılı olarak algılama ve anlamlandırma düzeyleri ile karşılaşılan veya yaşanan durum ve olaylar karşısında duyguları yazılı olarak ifade edebilme düzeyleri araştırılmaya çalışılmıştır.

İşitme engelli öğrenciler üzerine gözlemsel çok az çalışma vardır. Özellikle işitme engellilerin duyguları üzerine Türkiye’de yapılmış ciddi bir çalışma yoktur. İşitme engellilerin sosyal fobisinin aşılabilmesi için onların özellikle duygularını ifade etme yolları araştırılmalıdır.

Günümüzün işitme engelli öğrencileri geleceğin anne babası, hatta öğretmeni, doktoru olabilmektedir. Doğrudan ya da dolaylı olarak topluma karıştıklarında çaresiz kalmamaları, çevresindekilerle iletişime geçebilmeleri açısından duygu kavramları çok önemlidir. Günümüzde işitme engelliler konusunda çok az araştırma yapılmış olmasının sebebi belki de onların duygularından haberdar olamayışımızdır. Önem: Buraya sosyal hayatta ve ilişkilerde duyguların önemi, empati kurma, duygulara hakim olma, ince düşüncelilik, saygı, sevgi konularına değinelim. İşitme engelli öğrenciler üzerine yapılan çalışmaların azlığına değinelim. Bu öğrencilerin arkadaşlık ilişkileri ve ileride anne baba olacakları çocuklarına rol model olacakları bu yüzden duyguları kavramaları ve anlamlandırmalarının önemi üzerine duralım.

Araştırmanın Problemi

Araştırmanın problemi olarak şunlar belirlenmiştir:

1. İşitme engelli öğrenciler duygularını yazılı anlatım becerisinde ne düzeyde ifade edebiliyor?
2. İşitme engelli öğrencilerin, duyguları algılama düzeyleri nedir?
3. Öğrencilerin duyguları algılamalarında ve tanımlamalarında cinsiyete bağlı anlamlı bir farklılık var mı?
4. Araştırma yapılan okullar karşılaştırıldığında öğrencilerin duyguları algılamalarında ve tanımlamalarında bağlı anlamlı bir farklılık var mı? ”

Araştırmanın Deseni ve Yöntemi

Araştırmanın çalışma grubu Ankara ilinde bulunan Yahya Özsoy İşitme Engelliler Ortaokulunda ve Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. Sınıfta eğitim gören toplam 20 öğrenciye,

araştırmacı tarafından hazırlanan 10 adet açık uçlu sorunun uygulanması şeklinde gerçekleşmiştir. Burada öğrencilerden, önce ayrı bir kâğıtta (ilk beş soru ile) verilen duygunun yazılı olarak anlamlandırılması istenmiş ve daha sonra başka bir kâğıtta (5 soru ile) aynı duyguları örneklendiren durum ve olaylar verilerek bu duyguyu tespit etmeleri istenmiştir.

Bu araştırmada öğrencilerin duyguları yazılı olarak algılama ve anlamlandırma düzeyleri ile karşılaşılan veya yaşanan durum ve olaylar karşısında duyguları yazılı olarak ifade edebilme düzeylerini ölçebilmek için nitel araştırma tekniklerinden yazılı anlatım değerlendirme formu kullanılmıştır. Veriler yazılı anlatım uygulama kâğıtları vasıtası ile toplanmıştır. Uygulama okullarında 8. Sınıf öğrencilerine araştırmacı tarafından hazırlanan on adet soru sorulmuş ve yazılı anlatım yaptırılmıştır. Sonraki aşamada nicel araştırma yapılmıştır. Uygulama kâğıtları, araştırmacı tarafından konuları itibarı ile değerlendirilip sınıflandırılmış ve bulgular sayısal olarak ortaya konulmuş ve sıklık ve yüzdeler hesaplamaları yapılmıştır.

Kısacası öğrencilerden önce verilen duyguların tanımını yapmaları istenmiş, ardından örnek durum ve olaylar verilerek hangi duyguyu yazacakları ölçülmüştür. Böylelikle hem duyguları yazılı olarak ifade edebilme hem de doğru duyguyu yazılı olarak gösterebilme becerileri araştırılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmacı tarafından hazırlanan on adet açık uçlu sorunun doğru-yanlış yüzde-frekans değerleri, okulların kendi içinde cinsiyete göre doğru-yanlış cevapların yüzde-frekans değerlerine ve iki okulun doğru-yanlış karşılaştırılmasının yüzde-frekans değerlerine yer verilmiştir.

Sorular:

1. Kızgınlık (öfke, sinir) duygusu sence nedir?
2. Mutluluk (sevinç) duygusu sence nedir?
3. Tiksinti (tiksinmek) duygusu sence nedir?
4. Korku (korkmak, ürkmek) duygusu sence nedir?
5. Üzüntü (üzülmek) duygusu sence nedir?
6. Arkadaşın kalemini kırdı. Hangi duyguyu hissedersin? Niçin?

7. Yazılıların hepsinden 100 aldın. Hangi duyguyu hissedersin? Niçin?
8. Sınıfta çok kötü bir koku var. Yanındaki arkadaşının çantasından çürümüş bir elma buldun. Hangi duyguyu hissedersin? Niçin?
9. Akşam evde yalnızsın ve elektrikler kesildi. Gölgele görmeye başladın. Hangi duyguyu hissedersin? Niçin?
10. En yakın arkadaşın düştü ve ayağını kırdı. Uzun süre okula gelmeyecek. Hangi duyguyu hissedersin? Niçin?

Tablo 1: Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören, 5'i kız, 5'i erkek toplam 10 öğrencinin sorulara doğru cevap verme yüzdeleri

Soru Numarası	Erkek $f=5$ %	Kız $f=5$ %
1	40	60
2	60	60
3	60	80
4	40	80
5	60	80
6	40	60
7	40	80
8	40	40
9	60	60
10	40	80
Toplam	48	68

Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. Sınıfta eğitim gören öğrencilerden;

1. Soruya: Erkeklerin % 40'ı, kızların ise %60'ı doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin “kırgınlık, öfke, sinir” duygusunu cevaplama erkeklerle oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

2. Soruya: Erkeklerin ve kızların da %60'ı doğru cevap vermiştir. Kız ve erkek öğrenciler “mutluluk, sevinç” duygusunu cevaplama aynı oranda başarı göstermişlerdir.

3. Soruya: Erkeklerin % 60'ı, kızların ise %80'i doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin “tikinti” duygusunu cevaplama erkeklerle oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

4. Soruya: Erkeklerin % 40'ı, kızların ise %80'i doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin “korku, ürkme” duygusunu cevaplama erkeklerle oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

5. Soruya: Erkeklerin % 60'ı, kızların ise %80'i doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin “üzüntü” duygusunu cevaplama oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

6. Soruya: Erkeklerin % 40'ı, kızların ise %60'ı doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin bu soruyu cevaplama oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Kız öğrenciler, “kırgınlık, öfke, sinir” duygularını algılamada ve tanımlamada erkeklerle oranla daha başarılılar. Buradaki sonuç 1. sorunun güvenilirliğini de doğrulamaktadır.

7. Soruya: Erkeklerin % 40'ı, kızların ise %80'i doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin bu soruyu cevaplama oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Böylece kız öğrenciler, “mutluluk ve sevinç” duygularını algılamada erkeklerle oranla daha başarılıdır. Ancak 2. sorunun sonucuna göre (“mutluluk ve sevinç” duygusunu tanımlamada) her iki cinsiyetin başarı oranı eşit iken burada kızların daha başarılı olduğu görülmektedir.

8. Soruya: Erkeklerin de kızların da %40'ı doğru cevap vermiştir. Kız ve erkek öğrenciler bu soruyu cevaplama oranla aynı başarı göstermişlerdir. Ancak 3. sorunun sonucuna göre (“tiksinti” duygusunu tanımlamada) kızlar daha başarılı iken burada her iki cinsiyetin de başarı oranının eşit çıktığı görülür.

9. Soruya: Erkeklerin % 60'ı, kızların da %60'ı doğru cevap vermiştir. Kız ve erkek öğrenciler bu soruyu cevaplama oranla aynı başarı göstermişlerdir. Ancak 4. sorunun sonucuna göre (“korku ve ürkme” duygusunu tanımlamada) kızlar daha başarılı iken burada her iki cinsiyetin de başarı oranının eşit çıktığı görülmektedir.

10. Soruya: Erkeklerin % 40'ı, kızların ise %80'i doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin bu soruyu cevaplama oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Yani kız öğrenciler “üzüntü” duygusunu tanımlamada ve algılamada erkeklerle göre daha başarılıdır. Buradaki sonuç aynı zamanda 5. sorunun güvenilirliğini de doğrulamaktadır.

Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören öğrencilerden duyguları tanımlama ve örnek olaylara uygun duyguları bilme sorularında toplamda erkek öğrencilerin %48'i, kız öğrencilerin ise %68'i başarılı olmuştur. Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören öğrencilerden kız öğrenciler erkekler öğrencilere oranla duygulara cevap verme konusunda daha başarılı olmuştur.

Tablo 2: Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören, 6'sı kız, 4'ü erkek toplam 10 öğrencinin sorulara doğru cevap verme yüzdeleri

Soru	Erkek	Kız
Numarası	f=6	f=4

	%	%
1	83	75
2	49	75
3	49	50
4	100	50
5	66	50
6	32	25
7	49	25
8	32	25
9	83	50
10	32	50
Toplam	58	48

Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören öğrencilerden;

1. Soruya: Erkeklerin % 83'ü, kızların ise %75'i doğru cevap vermiştir. Erkek öğrencilerin kızgınlık, öfke, sinir duygusunu cevaplama kızlara oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

2. Soruya: Erkeklerin % 49'u, kızların da %75'i doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin mutluluk, sevinç duygusunu cevaplama erkeklerle oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

3. Soruya: Erkeklerin % 49'u, kızların ise %50'si doğru cevap vermiştir. Kız ve erkek öğrenciler tiksinti duygusunu cevaplama hemen hemen aynı oranda başarı göstermiştir.

4. Soruya: Erkeklerin % 100'ü, kızların ise %50'si doğru cevap vermiştir. Erkek öğrencilerin korku, ürkmek duygusunu cevaplama kızlara oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

5. Soruya: Erkeklerin % 66'sı, kızların ise %50'si doğru cevap vermiştir. Erkek öğrencilerin üzüntü duygusunu cevaplama kızlara oranla daha başarılı olduğu görülmektedir.

6. Soruya: Erkeklerin % 32'si, kızların ise %25'i doğru cevap vermiştir. Erkek öğrencilerin bu soruyu cevaplama kızlara oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler, "kızgınlık, öfke, sinir" duygularını algılamada ve tanımlamada kızlara oranla daha başarılılar. Buradaki sonuç 1. sorunun güvenilirliğini de doğrulamaktadır.

7. Soruya: Erkeklerin % 49'u, kızların ise %25'i doğru cevap vermiştir. Erkek öğrencilerin bu soruyu cevaplama kızlara oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Böylece erkek öğrenciler, "mutluluk ve sevinç" duygularını algılamada kızlara oranla daha başarılıdır. Ancak 2. sorunun sonucuna göre ("mutluluk ve sevinç" duygusunu tanımlamada) kız öğrenciler daha başarılı iken 7. soruda erkekler daha başarılı olmuştur. 2. ve 7. Sorular arasındaki güvenilirlik sağlanamamıştır.

8. Soruya: Erkeklerin % 32'si, kızların ise %25'i doğru cevap vermiştir. Erkek öğrencilerin bu soruyu cevaplama kızlara oranla daha

başarılı olduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler, “tiksinme” duygusunu algılamada ve tanımlamada kızlara oranla daha başarılılar. 3. soruda kız öğrenciler %1 fark ile erkeklerden daha başarılı çıkmışlardır. 3. ve 8. sorular arasında güvenilirlik sağlanamamıştır.

9. Soruya: Erkeklerin % 83’ü, kızların ise %50’si doğru cevap vermiştir. Erkek öğrencilerin bu soruyu cevaplama da kızlara oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler, “korkmak, ürkmek” duygularını algılamada ve tanımlamada kızlara oranla daha başarılılar. Buradaki sonuç 4. sorunun güvenilirliğini de doğrulamaktadır.

10. Soruya: Erkeklerin % 32’si, kızların ise %50’si doğru cevap vermiştir. Kız öğrencilerin bu soruyu cevaplama da erkeklere oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Böylece kız öğrenciler, “üzüntü, üzülmek” duygularını algılamada erkeklere oranla daha başarılıdır. Ancak 5. sorunun sonucuna göre (“üzüntü” duygusunu tanımlamada) erkek öğrenciler daha başarılı iken 10. soruda kız öğrenciler daha başarılı olmuştur. 5. ve 10. Sorular arasındaki güvenilirlik sağlanamamıştır.

Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. Sınıfta eğitim gören öğrencilerden duyguları tanımlama ve örnek olaylara uygun duyguları bilme sorularında toplamda erkek öğrencilerin %58’i, kız öğrencilerin ise %48’i başarılı olmuştur. Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören öğrencilerden erkek öğrenciler kız öğrencilere oranla duygulara cevap verme konusunda daha başarılı olmuştur.

Tablo 3: Kemal Yurtbilir ve Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında 8. sınıfta eğitim gören 10’ar öğrencinin sorulara doğru cevap verme yüzdeleri

Soru Numarası	Kemal Yurtbilir $f=10$ %	Yahya Özsoy $f=10$ %
1	70	80
2	60	60
3	70	50
4	60	80
5	70	60
6	50	30
7	60	40
8	40	30
9	60	70
10	60	40
Toplam	58	53

Yahya Özsoy ve Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında 8. sınıfta eğitim gören öğrencilerden duyguları tanımlama ve örnek olaylara uygun duyguları bilme sorularında Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulu öğrencilerinin sorulara cevap verme yüzdesi 58 iken Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulu öğrencilerinin sorulara cevap verme yüzdesi 53'tür. İki okulu karşılaştırdığımızda anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Açık uçlu soruların Ankara ilinde bulunan Yahya Özsoy İşitme Engelliler Ortaokulunda ve Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören toplam 20 öğrenciye uygulanması sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ✓ Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören öğrencilerden kız öğrenciler, erkekler öğrencilere oranla duyguların yazılı olarak ifade edilmesini algılama düzeylerinde ve duygularını yazılı olarak ifade edebilme düzeylerinde daha başarılı olmuştur.
- ✓ Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulunda 8. sınıfta eğitim gören öğrencilerden erkek öğrenciler kız öğrencilere oranla duyguların yazılı olarak ifade edilmesini algılama düzeylerinde ve duygularını yazılı olarak ifade edebilme düzeylerinde daha başarılı olmuştur.
- ✓ Kemal Yurtbilir İşitme Engelliler İlköğretim Okulu öğrencilerinin sorulara cevap verme yüzdesi 58 iken Yahya Özsoy İşitme Engelliler İlköğretim Okulu öğrencilerinin sorulara cevap verme yüzdesi 53'tür. Bu verilerden hareketle iki okulu karşılaştırdığımızda duyguların yazılı olarak ifade edilmesini algılama düzeylerinde ve duygularını yazılı olarak ifade edebilme düzeylerinde kız ve erkek öğrencilerde anlamlı bir farklılık görülmemekle birlikte kızların biraz daha başarılı olduğu görülmektedir.
- ✓ Soruları cinsiyete göre değerlendirdiğimizde iki okulun toplam erkek öğrencileri soruların %53'üne, kız öğrenciler ise %58'i doğru cevap vermiştir. Bu verilerden hareketle duyguların yazılı olarak ifade edilmesini algılama düzeylerinde ve duygularını yazılı olarak ifade edebilme düzeylerinde kız ve erkek öğrencilerde anlamlı bir farklılık görülmemekle birlikte kızların biraz daha başarılı olduğu görülmektedir.

Sonuca göre kızların erkeklere göre daha başarılı olması ile ilgili olarak onların daha duygusal olmaları, erkeklere göre sosyal olmaları, duygularını daha kolay ifade edebilmeleri, cinsiyet farklılığı, duygusal zekâ vb. durumlardan olduğu söylenebilir.

Kız öğrencilerin psikolojik ve sosyolojik farklılıkları sebebiyle daha başarılı olduğu varsayılabilir. Kız öğrenciler daha duygusal oldukları

için sorulara daha kolay cevaplamış, erkek öğrenciler ise duygularını açıkça belli etmemek için biraz daha çekimser davranmış olabilir.

Bu araştırmada az da olsa cinsiyet farklılığının duygular üzerinde etkili olduğunu görüyoruz. Araştırma sırasında da kız öğrenciler erkek öğrencilere göre soruları cevaplamada daha istekli olmaları göz önüne alınırsa kızların daha sosyal ve duygusal oldukları ön plana çıkmaktadır.

Çiftçi (2009) yapmış olduğu çalışmada işitme engelli öğrencilerin eğitim sürecinde bilgisayar destekli animasyonlardan yararlanmanın önemini vurgulamıştır. Öğrencilerin soyut kavramları somutlaştırmasının görsellerle kolaylaştığı ve hatırlanma oranının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Soyut bir kavram olan duyguların işitme engelli bireylere öğretilmesi çok önemlidir. Çünkü bu bireyler zaten engellerinden dolayı toplumdan soyutlanma ve öğrenmede zorluk ve gecikme yaşamaktadırlar. Duyguları bilememe ve ifade edememeleri durumunda zorlukları daha da artacak ve sosyal ilişkilerde (arkadaşları ve aile içinde) mutsuz ve başarısız olacaklardır. Dolayısıyla bu duyguların daha küçükken kazandırılması gerekmektedir. Bu duyguları da onlara somutlaştırarak, içselleştirerek öğretmek en mantıklı tekniktir.

Girgin (2005) ise çalışmasında işitme engelli çocuklar için bireyselleştirilmiş okuma programının düzenlenmesi, bire bir öğretme sürecinde ve grup eğitiminde çocuğa uygun okuma materyalinin kullanılmasının önemini belirtmiştir. Diğer dil becerilerinin ve kelime hazinesinin gelişmesi her öğrencide olduğu gibi işitme engelli öğrencilerde de yazılı anlatımın gelişmesine katkı sağlayacaktır.

İşitme engelinin yazılı anlatım becerisine etkisini araştıran Tuncay, 1980 yılında Ankara Sağırılar Okulunda ve normal ilkokullarda bu kuruma bağlı Sağırılar Özel Sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin yazılı anlatım düzeylerini saptamıştır. Bu saptamada bakılan yazılı anlatım özellikleri “Suyun Yaşamımızdaki Yeri” adlı serbest anlatım konusu ölçü aracı olarak kullanılmış ve araştırmacı tarafından belirlenen 10 özellik bakımından değerlendirilmiştir. Tuncay bu özellikleri: “Okunaklılık, bütünlük, akıcılık, büyük harflere dikkat etme, noktalama işaretlerine dikkat etme, imla kurallarına uyma, dilbilgisi kurallarına uyma, paragraf yapma, cümle yapma, anlamlı sözcük kullanma” olarak belirlemiştir. Araştırma konusu 78 öğrenciden % 57. 66’sının yazılı anlatım düzeyi bakımından ileri derecede yetersiz, % 25. 61’inin ise orta düzeyde olduğunu saptamıştır.

Biz de bu çalışmada öğrencilerin, “Okunaklılık, bütünlük, akıcılık, büyük harflere dikkat etme, noktalama işaretlerine dikkat etme, imla kurallarına uyma, dilbilgisi kurallarına uyma, paragraf yapma, cümle yapma, anlamlı sözcük kullanma” bakımından oldukça zayıf olduklarını gördük. Ancak çalışmamızın amacını aşacağı için bu konuya girmedik.

Ancak şunu açıklıkla söyleyebiliriz ki bu öğrencilerde özel ve farklı yöntem ve tekniklerle yazılı anlatım çalışmaları üzerinde durulması gerekmektedir.

Cincinnati Üniversitesi öğretmenleri ile birlikte, işitme engelli öğrencilerin katıldığı yazma çalışma grupları için yazma stüdyoları adını verdiği ortamlar hazırlamışlar ve ortaokul düzeyi işitme engelli öğrencilerle sekiz haftalık sürelerle iki yıl çalışmışlar. Ortamlar, ortalama haftada üç kez izlenmişler. Yazma çalışma gruplarındaki işitme engelli öğrencilerin, yazma amaçlarına inanarak ve sorumluluklarını alarak, her biri etkin görev alarak yazma etkinliklerinde bulduklarını ve bağımsız olarak yazma becerisini geliştirdiklerini tespit etmişlerdir (Truax, 1985:155).

Öneriler

İşiten öğrenciler için düzenlenmiş olan öğretim programında yer alan ders kitaplarındaki metinlerin uzun, etkinliklerin ise işitme engelli öğrencilerin düzeyine uygun olmaması programın uygulanmasında zorluklar yaşanmasına sebep olmaktadır. İşitme engelliler için ayrı bir öğretim programına, ders kitabına ve materyallerine ihtiyaç vardır. İşitme engelli öğrencilerin yazılı anlatım becerisinin geliştirilebilmesi için yazılı anlatımda birebir eğitimin tercih edilmelidir. Yapılan çalışmalar bunu kanıtlar niteliktedir.

İşitme engelliler okullarında görev yapan Türkçe öğretmenleri için hizmet içi eğitime ihtiyaç vardır. Diğer branş öğretmenlerinde olduğu gibi Türkçe öğretmenleri de işitme engelli öğrenciler hakkında yeterli bilgiye ve tecrübeye materyallere sahip değildir. Dolayısıyla bu öğretmenler öğretim yöntemlerini de verimli kullanamamaktadırlar. Türkçe Eğitimi bölümlerine “Özel Eğitimcilere Türkçe” öğretimiyle ilgili bir ders konulmalıdır.

İşitme engelli öğrencilerin kelime hazinesini zenginleştirmek adına görsel materyaller arttırılmalıdır. İşitme engellilere özel okuma kitapları hazırlanmalıdır. Soyut konuları somutlaştırma ve kelimeleri hatırd tutabilme adına görsel materyaller büyük önem taşımaktadır.

İşitme engelli öğrencilerin duyguları bilememe ve ifade edememeleri durumunda zorlukları daha da artacak ve sosyal ilişkilerde (arkadaşları ve aile içinde) mutsuz ve başarısız olacaklardır. Dolayısıyla bu duyguların daha küçükken kazandırılması gerekmektedir.

Erkeklere bu duyguları öğretmenin önemi ile ilgili bir öneri yapalım. (ileride baba olacakları, çocukları ve eşiyile iletişim kurmada zorlanmayacakları bunun için vs.)

Ataerkil aile yapısından geliyor olmamız, ebeveynlerin küçük yaşlardan itibaren erkek çocuklarına yapmış olduğu telkinler, erkeklerin duygularını açığa vurmasını engeller. “Erkekler ağlamaz, erkekler “ Seni seviyorum” demez.” gibi şartlandırmalar erkek çocuklarını daha çok kırıp döken ama konuşmayan bir konuma getirmiştir. Ancak günümüzde boşanmaların, iletişim kuramamanın altında yatan sebep belki de bu

telkinler ve duyguları açıklamanın acizlik belirtisi olduğuna vurgu yapılmasıdır.

Erkeklerin duygularını dışavurumunu sağlayabilmek için erkek çocuk ebeveynleri bunu desteklemelidir. Özellikle erkek babaları çocuklarına karşı duygularını açarak onlara örnek olmalıdır. Yoksa ileride konuşan kadın, konuşmayan erkek ve mutsuz evlilikler, boşanmalar kaçınılmaz olacaktır.

Yapılan araştırmalar da kanıtlamıştır ki eğitimle ve azimle çözülemeyecek sorun, aşılamayacak engel bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKAY, M. (2003). Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş, Ankara.
- ARNOLD, Paul. (1978). The Deaf Child's Written English - Can We Measure Its Quality?. J. Brit. Assn. Teachers of the Deaf,
- BELGİN, E., DARICA, N. (1995) İşitme engelli çocukların erken tanısında ve eğitiminde aileye öneriler, Unicef Yayınları, Ankara.
- ÇİFTÇİ, E. (2009). İşitme Engelli Öğrenciler İçin Hazırlanan Bilgisayar Destekli Yazılı Anlatım Becerisi Geliştirme Materyalinin Tasarımı, Uygulanması ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.
- ERDİKEN, B. (1989). Eskişehir Sağırlar Okulu ve Anadolu Üniversitesi İçem'de Ortaokul Sınıflarına Devam Eden 13-14 Yaş İşitme Engelli Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin Betimlenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- GİRĞİN, Ü. (1987). Doğal işitsel sözel yöntemle eğitim gören işitme engelli çocuklarda okuma-anlama davranışlarının irdelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- GİRĞİN, Ü. (2005). İşitme Engelli Çocuklarda Bireyselleştirilmiş Okuma Eğitimi, The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET July 2005 ISSN: 1303-6521 volume 4 Issue 3 Article 19.
- HALLAHAN, P. D., KAUFFMAN, M. J. (1994). Exceptional children: Introduction to special education(Sixth edition). Boston: Allyn and Bacon.
- KAPLAN, P.S. (1996) Pathways for exceptional children. School, home and co. Minneapolis: West Pub. Co.
- MEB, 2006-2007 Öğretim Yılı Verileri. MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Araştırma Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- KARASU, P., GİRĞİN Ü., UZUNER Y..(2012). İşitme Engelli Öğrenciler ve İşiten Öğrencilerin Okuma Becerilerinin Formel Olmayan Okuma Envanteri ile Değerlendirilmesi, Anadolu Journal of Educational Sciences International.
- KAVCAR, C. (1984). "Düzgün Yazmanın Önemi ve Yolları" Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16, 2, 113-123.
- KRETSCHMER, Richard, R. ve KRETSCHMER, Laura W. (1978). Language Development and Intervention with The Hearing Impaired, Baltimore.

- MAYER, C. ve WELLS, G. (1996). Can the interdependence theory support a bilingual bicultural model of literacy education for deaf students? *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 1, 93-107.
- MCANALLY, P., ROSE, S., ve QUÍGLEV S. (1987). *Language learning practicesn with deaf children*. Boston College Hill Press
- MCLNERNEY, M., RÍLEY, K. ve OSHER, D. (1999). *Technology to support literacy strategies for student who are deaf*. Final Report. American Institutes for Research.
- MYKLEBUST, H. R. (1973). *Development and disorders of written language*. Vol.2 *Studies of normal and exceptional children*. Grune and Stratton.
- ÖZBAY, M. (1995). *Ankara Merkez Ortaokullarındaki Üçüncü Sınıf Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerileri Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZSOY, Y. ve ÖZYÜREK, Mehmet. (1998). *Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar “Özel Eğitime Giriş”*, Ankara.
- PAUL, P. V. (2001). *Language and deafnes*. San Diego, CA: Singular.
- POLLOWAY, E.A., PATTON, J.R. (1993). *Strategies for teaching learners with special needs*. (4th Edition). New York: Macmillian Publishing Company.
- RUSSELL, W. K., QUIGLEY, Stephan, POWER, Des. (1976). *Linguistics and Deaf Children*, DC: A.G. Bell Association for the Deaf, Washington.
- SCHÍRMER, R. B. (2000). *Language and literacy development in children who are deaf*. Boston: Allyn and Bacon, Inc.
- TRUAX, R. R. (1985). *Linking research to teaching to facilitate reading-writing-communication connections*. *The Volta Review*, 87, 155-169.
- TÜFEKÇİOĞLU, Ü. (2001).” *İşitme Engelliler*”, Eskişehir.
- TÜFEKÇİOĞLU, Ü. (2007). *Çocuklarda işitme kaybının etkileri*. Ü. Tüfekçioğlu, (Ed.), *İşitme, konuşma ve görme sorunları olan çocukların eğitimi içinde* (1-45). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2005). TDK Yayınları, Ankara.